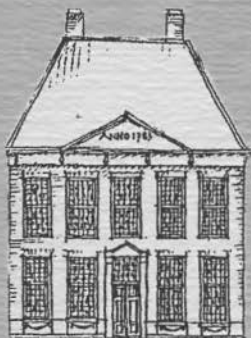

't inschrien

negenentwintigste jaargang nr. 2, april 1997

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

'T INSCHRIEN

ISSN 0166-3984

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Redactie: A.J. Boluset-Brunt, Parijs/Delden
A. Buter, Neede
D. ter Harmsel, Rijssen
H.A. Kleerebezem, Borne
J.J.H. Meijer, Hengelo
A.L.A. Wevers, Hengelo
M. Paskamp-van Santen, eindredacteur

Administratie:

Van Deinse Instituut
Het Elderinkshuis
De Klomp 35, 7511 DG Enschede
Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744

Abonnementsprijs *f* 15,- per jaar

Losse nummers *f* 5,- (exclusief verzendkosten)

Postrekening nr. 7460146

Bank: Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311, Giro Rabobank nr.90.20.08
t.n.v. penningmeester Van Deinse Instituut

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk) aanleveren op **diskette** in W.P. in een doorlopende tekst. Alleen alinea's aangeven, verder **alle** opmaak achterwege laten (dus ook geen afbreekfunctie gebruiken). Op de bij de diskette te voegen **uitdraai** kunnen alle wensen betreffende de opmaak worden aangegeven.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen, Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander
Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Maart is ook dit jaar weer dialectmaand en ik zou een traditie doorbreken als ik daar geen aandacht aan schonk.

Dat de Twentse, samen met andere Nedersakse dialecten nu erkend zijn als officieel te beschermen minderheidstaal in Europa (wat heet minderheid, met 20 miljoen Europeanen die deze taal verstaan?) stemt tot vreugde, maar wil niet zeggen dat de platproatersbeweging haar doel heeft bereikt. Er moet nog veel gebeuren, zal de emancipatie van de moedersproake worden voltooid. Zowel naar buiten als naar binnen.

Het klinkt ongelooflijk, maar het is mij verteld door iemand die het van nabij heeft meegemaakt, dat nog vorig najaar een leerling van een Enschedees onderwijsinstituut bij een spreekbeurt een lager cijfer kreeg omdat zijn voordracht niet accentloos was. Hij heeft dat ook nog zonder protest geaccepteerd, in plaats van zijn achterlijke leraar "iej kunt mij wat!" toe te voegen.

Accentloos spreken duidt op een overwaardering van het algemeen ('beschaafd') Nederlands en een onderwaardering van iemands 'roots'. Wie die eis stelt, gaat dikwijls voorbij aan het feit dat menig spreker van 'netjes' Nederland de eind-uitgang -n weglaat en daarmee evenzeer een streekaccent laat horen als de meeste Nederlanders. Ik heb het niet eens over die paar geborneerde geleerden die de n-loze uitspraak tot ABN verheffen.

Ooit pleitte ene professor Van Haeringen daarvoor. Professor Van Haeringe dus. Zo nu en dan zie je die gekte weer de kop opsteken.

Van mij mogen geleerden en gewone leu de -n- weglaten, als ze ons in het Oosten maar vrij laten om die letter juist met nadruk uit te spreken. En vooral: als ze ons ongehinderd 'plat' laten praten.

Waarom eigenlijk 'plat'? Mijn vader, als schoolmeester, had in zijn opleiding te horen gekregen dat dialect en plat synoniem en daarmee onbeschaafd waren. Die visie, onder andere door ene meneer Terwey in een leerboek voor de kweekschool vastgelegd, heeft duizenden schoolmeesters van de oude stempel ertoe gebracht dialect (dus 'plat') sprekende leerlingen te bestraffen. Tot hen behoorde nota bene ook een van onze bekendste 'platschrievers', de Almelose meester Vloedveld. Vraag het zijn oud-leerlingen maar!

Platte spraak is natuurlijk niet aan dialect gebonden, evenmin als keurig taalgebruik. Overigens was het woord 'plat' in mijn jeugd de gewone aanduiding voor dialect en op het platte(!)land is dat vaak nog het geval. Je kunt er ook een soort geuzennaam van maken, zoals ik dat proef uit de naam 'Plattelanders' voor een stichting die in Overijssel het verzet tegen de bestuurlijke schaalvergroting (verstedelijking) bundelt.

Deze rubriek wordt niet in het 'plat' geschreven. Niet omdat ik dat niet zou beheersen (hoewel het niet mijn moedersproake is), maar om praktische redenen. Het Twents, Achterhoeks enzovoort zijn al generaties lang spreek- maar geen schrijftalen en veel lezers (ook platproaters) hebben moeite met de gedrukte vorm ervan. Natuurlijk baart ook hier de oefening de kunst en hoe meer dialect er gedrukt wordt, hoe beter, zou je zeggen. Helaas kan ik dat niet altijd onderschrijven. Teveel dialect wordt ondoordacht op papier gezet. Gelukkig is er nu wel een norm voor de spelling, waarop publicisten kunnen worden aangesproken.

Gaat het om dialectvormen, dan moet je voorzichtig zijn met je oordeel. Ik stoer me weliswaar aan een woord als 'ouns' voor (Ned.) 'ons' in de stukken die de Oaveriesselse Schrieversbond verstuurt, maar ik wil niet uitsluiten dat het iemands eigen, echte, warme dialect is.

Maar de vele zonden tegen het woordgeslacht die je in tal van populaire uitgaven tegenkomt, zouden verboden moeten worden. Ook in het 'beschaafde' Nederlands trouwens, zoals veel krantenjongens en T.V.-ondertitelaars die maken. Om van de horden 'hunnen' die ons taallandschap overstromen, maar te zwijgen.

Zo'n dialectmaand is een mooie gelegenheid om onze moedersproake eens in de spiegel te bekijken. Fijn, dat het feest ook dit jaar weer kon doorgaan. Maar meer dan een pover begin is het niet. Het 'plat' verdient twaalf maanden per jaar intense aandacht van autoriteiten, platproaters en vooral van de producenten, de schrijvers.

Een provinciaal dialectconsulent zou daarbij moeten helpen.
At e met vekaansie is, zu'w ons (ouns) wa reddn!

DE PLANOLOGISCHE ASPECTEN VAN DE ENSCHEDESE MARKEDELINGEN (2)

4. Tegelijkertijd met de deling van de marke Twekkelo werd de spoorbaan Hengelo-Enschede aangelegd met een tracé dwars door deze marke. Het was een uitgezochte gelegenheid om over de daartoe benodigde gronden rechtstreeks met het markebestuur te onderhandelen en zodoende tijdrovende en kostbare onteigeningsprocedures te ontlopen. De S.S. (Staatsspoorwegen) konden zodoende voor f 9.400 de benodigde 31 ha kopen¹⁸.

5. Tot het onroerend goed van de fabrikanten behoorden ook de natuurbleken. Vrijwel iedere fabrikant had de beschikking over zo'n bleek waar soms ook andere activiteiten, bv. ververijen, waren ondergebracht en die menigmaal ook dienden als een soort buitenverblijf. In het midden van de 19de eeuw kwam de stoommechanisatie op gang en dat betekende de komst van de stoomblekerij en de verdwijning van de natuurbleek. Hier lag een prachtige gelegenheid zo'n buitenverblijf te verfraaien en waar mogelijk uit te breiden met markegrond. Het resultaat was dan meestal een buitenverblijf met tuinhuisje, theekoepel of heerschapskamer e.d., geschikt voor dagverblijf. Als zodanig zijn aan te merken de Janninksbleek, Stroinksbleek, Cromhoffsbleek, Van Heek op Pathmos, Roessingsbleek, Amelinkbleek, De Welle, Van Heeksbleek en de Grevenbleek. Aan deze blekerijen zal hieronder een korte beschouwing worden gewijd. Daarbij moet het volgende worden opgemerkt.

Van deze eerste fabrikanten-buitenverblijven is weinig fotomateriaal beschikbaar. Het is vaak lastig zich een beeld te vormen van de hoedanigheid en kwaliteit van de bouwsels. Behulpzaam hierbij kunnen soms zijn de omschrijving van het verkochte in een akte van verkoop e.d. en daarnaast de zgn. belastbare opbrengst. Het kadaster van 1832 heeft ten dienste van de heffing van de grondbelasting niet alleen groottes berekend maar ook schattingen verricht over de opbrengst van grond en gebouwde eigendommen.

Voorzover het gebouwen betreft werd deze belastbare opbrengst (ongeveer vergelijkbaar met de huurwaarde) geschat in klassen van 1 t/m 15. De schattingswaarde van kl. 1 bedroeg f 3,- en van de kl. 15 f 135,-, d.w.z. de geschatte belastbare opbrengst was f 3,- resp. f 135,- per jaar. Hiervan werd afhankelijk van de opcenten ongeveer 15% belasting geheven. De gemiddelde boerderij werd op f 18,- tot f 24,- geschat, de grotere op f 36,-. Voor villa's met buitensporige luxe golden aparte maatstaven. Als voorbeeld: de oudste fabrikantenvilla in Enschede, de villa Schuttersveld, werd op f 270,- geschat.

a. Janninksbleek

De fabrikteur Engbert Jannink (1752-1829) was de oprichter van de firma E. Jannink en Zonen en stichtte de Janninksbleek. Het was een kleine blekerij, 1 1/2 ha groot met een blekershuis (belastbare opbrengst f 30,-; blekerijen werden veelal op f 50,- gewaardeerd). Na de dood van Engbert wordt de blekerij overgenomen door zijn zoon Abraham (1801-1868)¹⁹. Onder zijn leiding wordt het bleken beëindigd en ondergaat het blekershuis een bescheiden verbouwing (bel. opbr. 60). Door markedeling wordt de blekerij vergroot tot ruim 8 ha en de Dennenweg, Usselerweg, Janninksweg, Veldkampstraat en Blekerstraat worden aangelegd.

Zijn zoon Arnoldus Hermanus (1844-1906) verbouwt het blekershuis zodanig, dat het de allure van een villa krijgt (bel. opbr. 180). Daarnaast wordt een park aangelegd dat in de kadastrale registers enigszins cryptisch wordt aangeduid met 'terrein van vermaak' en dat zich uitstrekt tot de Haaksbergerstraat. Het geheel was toegankelijk door twee met bomen begroeide lanen, de eerste vanaf de Janninksweg, de tweede vanaf de Dennenweg. In 1914 verkoopt zijn weduwe, geboren Johanna Bartha Scholten, aan de Vereniging 'De Volkswoning' te Enschede het buiten genaamd de Janninksbleek aan de Janninksweg, Usselerweg en Dennenweg groot ruim 8 ha voor f 96.000, waarna afbraak ten behoeve van de volkswoningbouw plaats vindt²⁰.

b. Van Heek op 't Pathmos

Bij akte van markedeling van 1846 krijgt de landbouwer J. ter Borg een perceel grond aan de Haaksbergerstraat, ongeveer 200 m ten oosten van de Dennenweg, toegedeeld. Via Pieter ter Kuile, fabrikant en Hendrik ter Weele, bakker te Enschede komt dit perceel, waarop inmiddels een huis annex ververij met zes blauwverfkuipen is gebouwd, in 1873 in eigendom aan Helmich August van Heek voor f 3.075,-²¹. Omdat dit huis naar de toenmalige begrippen op grote afstand van het stadscentrum lag, vergeleek Van Heek dit verblijf wel met het eenzame Griekse eiland Pathmos. Daaraan heeft de wijk Pathmos dus zijn naam te danken. Na afbraak van de ververij ontstond een nieuw, groter huis (bel. opbr. 180). Van Heek is voortdurend doende zijn 'Pathmos' uit te breiden en als het in 1914 tegelijk met de Janninksbleek aan de Vereniging 'De Volkswoning' wordt verkocht, is het ruim 8 ha groot²². In een eerder stadium werd de villa nog beduidend verbeterd (bel. opbr. 245). Op het complex werden volkswoningen gebouwd maar daartussen is de villa behouden gebleven. Het is het pand Haaksbergerstraat 410 waarin thans een advocatenkantoor is gevestigd.

c. Cromhoffsbleek

Het kwam nogal eens voor dat naar gelang van de eigenaar, bleken van naam veranderden. De Cromhoffsbleek heette aanvankelijk de Costersbleek en daarna de Schophausbleek. Jan Costers, afkomstig uit Gronau, had zich in de

De villa op de buitenplaats Cromhoffsbleek in een volstrekt desolate toestand. De naastliggende boerderij waarin voordien een manege was gevestigd, wordt momenteel nog bewoond.

Esmarke gevestigd en stichtte daar een bleek. Hij was gehuwd met Hermanna Lasonder en hun dochter Gezina huwde met Hermanus Cromhoff. Na diens dood hertrouwde zij met Gerardus Hermanus Schophaus (Schophausbleek).

Dit huwelijk bleef kinderloos en dus ging de bleek in 1876 naar een van de kinderen van Hermanus Cromhoff, te weten Bernhard Gerhard Cromhoff, geboren 1837 (Cromhoffsbleek)²³.

De bleek, groot $\pm 2\frac{1}{2}$ ha, werd in de loop der jaren aanzienlijk vergroot en de behuizing verfraaid.

In 1875 werd de oorspronkelijke behuizing gesloopt en vervangen door een huis met een bel. opbr. van f 200,-.

In 1906 werden hieraan een koepel en schuren toegevoegd en werd een wandelpark met bomen aangelegd.

Door aankopen en markeding is de grootte in 1876 al bijna 17 ha.

In 1916 verkoopt Georg Bernhard Gerhard Cromhoff, de opvolger van Bernhard Gerhard Cromhoff 'het landgoed genaamd Cromhoffsbleek bestaande uit twee huizen met koepel, schuren en wandelpark, bomen, weiland en bosch groot ruim 18 ha' aan de firma Gerhard Jannink en Zonen voor f 190.000 die er een manege inricht²⁴.

In 1961 wordt het geheel, gelegen aan de Industriestraat, aan de gemeente Enschede en de Vereniging Christelijk Nijverheidsonderwijs verkocht²⁵.

d. Stroinksbleek

De Stroinksbleek, groot ruim 4 ha, was in de 18de eeuw eigendom van de Gebr. Stroink, te weten Herman (1779-1821), gehuwd met Catharina Blijdenstein, Willem (1783-1845) en Jurriaan (1771-1829). Nadat Herman, wiens huwelijk kinderloos was gebleven, is overleden, verkopen Jurriaan en Willem hun aandeel aan hun schoonzuster Catharina Blijdenstein²⁶. In 1840 vindt boedelscheiding plaats waarbij de bleek aan Barend Blijdenstein wordt toebedeeld²⁷. Het vastgoed wordt in de akte als volgt omschreven: 'de buitenplaats Nieuwlust bestaande uit heerenhuis, tuinmanswoning, schuur, 4 kleine woningen alsmede Engelse tuinaanleg en beplantingen en wat daartoe behoort'. De bleek is dan nog volop in gebruik, want de bleeksloten worden pas omstreeks 1880 gedempt. Na de dood van Barend wordt het in 1895 verkocht aan Wilhelmina Hermina van Heek, weduwe van Herbert Stroink en haar zoon Willem Helmich Stroink voor f 25.000,-²⁸. Deze gaan zich toeleggen op de produktie van bier en richten de NV Enschedesche Bierbrouwerij op met een maatschappelijk kapitaal van f 300.000, verdeeld in 570 aandelen van f 500,- en 150 van f 100,-. De belangstelling hiervoor onder de Enschedese bevolking is groot: 71 gegadigden, waarvan 60% tot de kring der fabrikantenfamilies behoort, melden zich voor één of meer aandelen. De familie Ter Kuile is het meest geïnteresseerd, van haar melden zich zeven, van Jannink en Jordaan ieder vier kandidaten²⁹). De familie Stroink brengt het buitengoed Nieuwlust, dat inmiddels tot 8 ha is vergroot, in de vennootschap in. Het huis is inmiddels gesloopt en vervangen door een groter met een bel. opbr. van 140, de tuin wordt dan aangeduid als 'terrein van vermaak'. In 1922 wordt de firmanaam gewijzigd in NV Bierbrouwerij 'de Klok' en daarna in 1955 in 'Grolsch Bierbrouwerij BV'. De in 1896 gebouwde fabriek werd in 1911 door een nieuwe en de villa in 1924 door een grotere (bel.opbr. 396) vervangen. De laatste is omstreeks 1980 gesloopt.

e. Amelinksbleek

Deze bleek lag destijds daar waar nu de villa 'Welna' ligt, aan de Oldenzaalsestraat. De eerste eigenaar was Hendrik Hoedemaker, die in 1815 de blekerij met 'getimmerte' voor f 3.500,- aan Hendrik ten Cate verkoopt en zodoende werd deze bleek soms ook als 'Ten Catesbleek' aangeduid³⁰. Uit de boedel van deze Hendrik ten Cate wordt in 1853 aan Jan ter Kuile, wijnkoper te Enschede, onder andere verkocht het buitengoed Welna met de daarbij behorende plaats 'Brandenbos' aan de Oldenzaalsestraat voor f 5.120,-³¹. Het was dus met het bleken aldaar gedaan en de verfraaiing tot buitenplaats was begonnen. Uit de boedel van B.W. Blijdenstein erft deze Jan ter Kuile in 1857 de naastliggende boerenplaats 'Klaaskate'³². Het geheel vererft in 1899 op zijn zoon Benjamin Willem ter Kuile³³. In 1910 wordt de villa 'Welna' gebouwd en later nog een boerderij, waar B.W. ter Kuile de veefokkerij bedreef. Vergroting met markegronden vond hier niet plaats.

De villa werd in 1916 verbouwd en met park en boerderij in 1969 voor f 900.000,- verkocht aan de NV Aanneming Mij Landgoed Welna³⁴. De boerderij werd omstreeks 1980 gesloopt.

f. De Welle

In 1836 krijgt Benjamin Willem Blijdenstein (1780-1857) het opstalrecht van een perceel grond in de Lonneker marke, groot 6.55 are en gelegen tussen de Lossersestraat en de Oldenzaalsestraat en bouwt er een woonhuis en een fabriekje op. In deze fabriek installeert hij een stoommachine, de eerste in Enschede. In 1897 is de fabriek buiten gebruik en wordt verenigd met het woonhuis. Het geheel wordt in 1930 herbouwd en krijgt daarmee zijn huidige aanzien. Na markedeling is De Welle ruim 24 ha groot. In 1858 bouwt Herman Gijsbert Blijdenstein er een theehuisje op dat in 1959 wordt afgebroken en in 1960 wordt vervangen door een villa (bel. opbr. 743), thans in eigendom bij de familie Krudop-Blijdenstein.

g. Roessingsbleek

Deze bleek is in de 18de eeuw aangelegd door Jan van Lochem (1732-1808), de Van Lochemsbleek. In 1809 wordt de 'bleek met woonhuis en getimmerde' voor f 2.000,- aan Harmen ten Cate verkocht³⁵. In 1834 verkoopt Marten Udink ten Cate de 'Van Lochemsbleek, bleekvelden en graven' voor f 4.000,- aan Carel Roessingh (1799-1844)³⁶. De bleek is dan ruim 31/2 ha groot. Door markedeling wordt ze vergroot tot ruim 10 ha. In 1901 wordt het huis tot

Het charmante villaatje in het Van Lochemsbleekpark, in het begin van deze eeuw door Carel Roessingh gesticht.

*Het romantische theehuisje op 'de Welle' in 1858 gebouwd en honderd jaar later afgebroken.
Op de voorgrond Bernard Jan Blijdenstein (1876-1953) in gepeins verzonken.*

villa verbouwd (bel. opbr. 375). De naastliggende boerderij is in 1883 verbouwd (bel. opbr. 120). Bij akte van scheiding van 11 mei 1891 wordt 'de Roesingsbleek met boerderij en het recht van welle of waterleiding' gewaardeerd op f 9.000,- en toegedeeld aan Carel Roessingh (1849-1913)³⁷. In 1911 wordt de villa 'de Bleek, heerenhuis met tuin en tuinmanswoning' groot ca 3 ha via het Hengelose duo Engelbert Smit/Georg Borkent voor f 26.000,- aan Jan Herman van Heek te Enschede verkocht, die de villa verbouwt (bel. opbr. 1980)³⁸. De rest, ca 5 ha, wordt in 1916 als het Van Lochemsbleekpark voor f 60.000,- verkocht aan de familie Van Heek-Meijer³⁹, nadat het theehuisje in 1908 tot een villa is verbouwd. Het park wordt in 1929 aan de gemeente Enschede geschonken⁴⁰. Het eerstgenoemde gedeelte, het buitengoed 'Het Roessingh', villa c.a., 14 woningen aan de Slagmanweg en Roessingsbleekweg, wordt in 1960 voor f 225.000,- verkocht aan het Revalidatiecentrum Overijssel, Instituut voor Psychische en Fysische Revalidatie⁴¹.

h. Van Heeksbleek

Deze bleek is aan het eind van de 18de eeuw door Hendrik Jan van Heek (1759-1809) aangelegd. Grootte ca 7 ha. In 1848 vindt scheiding en deling plaats aan de gebr. Gerrit Jan (1780-1851) en Helmich (1785-1847)⁴². Een jaar later wordt de bleek aan Gerrit Jan van Heek toegedeeld⁴³. Na diens dood erfde zijn zoon Hendrik Jan van Heek (1830-1875) de bleek, die na de markedeling ca 22 ha groot was⁴⁴. In 1908 werd de bleekbehuizing verbouwd tot een boerderij met een herenkamer die in 1922, na een kinderloos huwelijk met Johanna Elderink, vererfde op Hermannus Gerhard Elderink⁴⁵. In 1932 wordt het complex, bestaande uit vijf boerderijen, herenkamer c.a. voor f 45.500,- aan Abraham Hendrik Ledeboer te Enschede verkocht⁴⁶. In 1956 schenkt Ledeboer de Van Heeksbleek aan zijn dochter Johanna Bertha, die de boerderijen, waarvan die met de herenkamer aan de Van Heeksbleeklaan in 1960 werd afgebroken, aan de gemeente Enschede verkoopt. Het naastliggende landgoed 't Wageler wordt als het Abraham Ledeboerspark aan de gemeente Enschede geschonken.

i. Grevenbleek

1. De Grevenbleek dankt zijn naam aan de familie Greve, waarvan er twee burgemeester van Lonneker zijn geweest, te weten Willem Philip Carel en zijn zoon Jan Mathijs. Zijn tweede zoon was molenaar in Haaksbergen. In latere jaren werd deze bleek ook aangeduid als Reefsbleek, maar vaker nog als Richtersbleek. De Greves hadden grondeigendom in de strook Beckumerweg-Hengelosestraat en speelden daarom een grote rol in de plannen van de families Van Heek en de Belgische textielabrikant Charles de Maere. De laatste kocht in 1834 van de Esmarke heidegrond ter grootte van ca 2 1/2 ha en liet daarop een villa in empirestijl bouwen⁴⁷. Deze villa, genaamd 't Schuttersveld (bel. opbr. 270), is de oudste fabrikanten-buitenplaats in Enschede en zeer goed bewaard gebleven. Het complex diende niet alleen ter bewoning, want aan de straatzijde verzezen twee gebouwen waarin een ververij, weverij, kalenderij, scheerderij en kantoor waren ondergebracht. In 1842 vergroot hij zijn bezit aldaar met ca 2 ha grond, voor f 1.800,- aangekocht van Jan Mathijs Greve vernoemd⁴⁸. Uit de markedeling wordt nog eens 7 ha aan zijn bezit toegevoegd tot totaal 11 1/2 ha. In 1859 wordt op een openbare veiling het buitengoed 't Schuttersveld, bestaande uit huis, 3 koetshuizen (de Maere was een paardenliefhebber) en 'terrein van vermaak', verkocht aan Hendrik Jan van Heek GJzn (1830-1875) voor f 27.200⁴⁹. Van Heek kon voor de betaling van de koopsom een soepele regeling treffen, namelijk 1/3 deel dadelijk, 1/3 deel na vijf jaar en de rest na tien jaar. Op dit terrein is in 1858 door de inmiddels opgerichte firma Gebr. van Heek de textiel-fabriek 'Schuttersveld' gebouwd, welke firma in 1982 failliet werd verklaard. De fabriek werd afgebroken.

2. In 1862 wordt ten verzoeken van Jan Willem Greve, molenaar te Haaksbergen, publiek verkocht 'de Bleek, thans bouwland, weiland en water met het groote huis, 5 erven, tuin, laan met hakhout aan weerszijden' ter grootte van ruim 13½ ha. Voor f 9.075,- worden de gebr. Hendrik Jan (1814-1872) en Gerrit Jan van Heek (1837-1915) eigenaar van deze bleek⁵⁰. In het kader van de markedeling wordt dit gebied ontsloten door de aanleg van de Goolkatenweg, Richtersweg, G.J. van Heekstraat, Pijlhovenstraat, Lambert Buddestraat, Alleeweg, Schietbaanweg, Olieslagweg, Toekomststraat en Bruggemorsweg. De bleek wordt op dat moment als zodanig niet meer gebruikt en het 'groote huis' wordt in 1937 afgebroken. In 1897 wordt de firma G.J. van Heek en Zonen opgericht en de fabriek Richtersbleek gebouwd. Van Heek ontplooid naast zijn industriële bedrijvigheid grote activiteiten op het gebied van de arbeiderswoningbouw. In 1886 worden aan de Goolkatenweg de eerste huizen gebouwd en in de loop der jaren worden op Richtersbleek en het Tweekelerveld daar nog vele tientallen huizen aan toegevoegd. In 1968 werd de productie van textiel gestaakt en werden de gebouwen gesloopt en de machines verkocht.

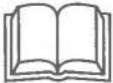
H.A. Olink

Noten

18. Kad. archief kantoor Almelo reg. 4 deel 141 nr. 33
 19. idem reg. 4 deel 169 nr. 7
 20. idem reg. 4 deel 523 nr. 10
 21. idem reg. 4 deel 191 nr. 54
 22. idem reg. 4 deel 521 nr. 109
 23. idem reg. 4 deel 211 nr. 33
 24. idem reg. 4 deel 551 nr. 71
 25. idem reg. 4 deel 1376 nr. 21
 26. G.A.E. Notarieel archief notaris Greve 1828 nr. 358
 27. Kad. archief kantoor Almelo reg. 4 deel 8 nr. 8
 28. idem reg. 4 deel 337 nr. 64
 29. idem reg. 4 deel 339 nr. 109
 30. G.A.E. Notarieel archief notaris Pennink 7 oktober 1815
 31. Kad. archief kantoor Almelo reg. 4 deel 78 nr. 9
 32. idem reg. 4 deel 104 nr. 99
 33. idem reg. 4 deel 364 nr. 80
 34. idem reg. 4 deel 1661 nr. 23
 35. G.A.E. Archief Landgericht Enschede 10 juni 1809
 36. G.A.E. Notarieel archief notaris Pennink 7 febr. 1834

37.	Kad. archief kantoor Almelo	reg. 4 deel 304 nr. 110
38.	idem	reg. 4 deel 494 nr. 75
39.	idem	reg. 4 deel 545 nr. 87
40.	idem	reg. 4 deel 805 nr. 65
41.	idem	reg. 4 deel 1340 nr. 81
42.	idem	reg. 4 deel 48 nr. 1
43.	idem	reg. 4 deel 52 nr. 86
44.	idem	reg. 4 deel 201 nr. 48
45.	idem	reg. 4 deel 659 nr. 41
46.	idem	reg. 4 deel 858 nr. 41
47.	idem	reg. 4 deel 58 nr. 99
48.	idem	reg. 4 deel 16 nr. 35
49.	idem	reg. 4 deel 114 nr. 85
50.	idem	reg. 4 deel 130 nr. 107

Verder is gebruik gemaakt van de kadastrale eigendomsregisters, de minuutplans van 1832, de kaarten opgemaakt n.a.v. de markedelingen in de gemeente Lonneker en de verdelingsplannen der vijf Enschedese marken, aanwezig in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, Kabinet des Konings.

STEENBAKKERSHISTORIE

De leden van de Vereniging 'Oudheidkamer Twente', de vriendenclub van het Van Deinse Instituut, houden een lezing over verdwenen steenbakkerijen rondom Enschede tegoed. Stadsarchivaris Adri Roding, die deze lezing zou houden, was op de lezingsdatum ziek.

Het steenbakkersberoep is in Twente met zijn vele voorkomens van klei uit diverse geologische perioden, veelvuldig uitgeoefend, maar loopt nu op zijn laatste benen.

In Rijssen draait nog een steenfabriek. De laatste in Oost-Twente, van de firma Osse in Losser, dreigt om economische redenen op nonactief te worden gesteld.

Over de geschiedenis van deze bedrijfstak is nog weinig gepubliceerd nadat H.Römer uit Nijverdal daar in de jubileumuitgave van Natura Docet (1961) een begin mee had gemaakt door herinneringen op te halen aan de fabriek van zijn grootvader in Enschede.

In 1990 beschreef M. Paskamp-van Santen de geschiedenis van 'Het tichelwerk in Vasse, 1861-1918', opgericht door het kerkbestuur van de H. Josephkerk om de stenen te laten bakken voor een nieuw te bouwen parochiekerk. Het artikel verscheen naast andere in 'Wat mensenheden bouwden....Ontstaansgeschiedenis van de H. Josephkerk te Vasse 1860-1865', een uitgave van de St. Historische Kring Vasse Mander Hezingen.

Van veel oudere datum is het dagboek van Gerrit Bouhuis, steenbakker te Albergen, dat door Til Hesselink-van de Riet is bewerkt en onder auspiciën van het Van Deinse Instituut wordt uitgegeven. Deze bronnenuitgave, onder de titel 'Het tichelwerk van Gerrit Bouhuis te Albergen' wordt op 16 april 1997 gepresenteerd in het gemeentehuis van Tubbergen.

HET BODEMARCHIEF IS SOMS MILD

In het boek 'Het kasteel de Voorst' (1983) schreef prof. Renaud het volgende over kastelenonderzoek in Twente:

"Het is de opmerkelijke armoede van de Oostnederlandse plattelandsbevolking geweest, die in het verleden in zoveel gevallen heeft geleid tot het compleet uitbreken van de funderingen. Wat puinsleuven, een enkele op zijn plaats gebleven zwerfsteen uit de vlijlaag van het fundament, de funderings- en beschoeiingspalen, ziedaar de schamele aanwijzingen waarmee de kasteelarcheologie het in Overijssel doorgaans moet doen".

Andere invloeden

Deze stelling legt de schuld van de tot voor kort minimale resultaten van kasteelopgravingen bij de geringe welstand van de vroegere plattelandsbevolking. We moeten ons afvragen of die mening wel juist is en of voor geringe resultaten wellicht ook andere oorzaken zijn aan te wijzen.

Slicher van Bath bespreekt uitvoerig¹ de verschillende stadia van de economische ontwikkeling in Overijssel en in de verschillende gewesten sinds de Late Middeleeuwen tot in de 19de eeuw. We zien daarbij dat er wisselende perioden zijn geweest van onderbevolking, overbevolking en agrarische- of industriële ontwikkeling. Om tot de bewering van Renaud te komen, zouden we dienen na te gaan in welke perioden het afbreken of slechten van kastelen samenviel met perioden van economische neergang. Dat geldt bijvoorbeeld niet voor de periode na de Franse Tijd, want toen was er met name sprake van agrarische ontwikkeling, niet van overbevolking. Wel zijn er toen vele kastelen door afbraak verdwenen.

Ongetwijfeld moeten er meer oorzaken zijn aan te wijzen die ertoe leidden dat er van een aantal kastelen weinig is teruggevonden. Genoemd kunnen worden de aard van de gebruikte materialen, de locatie van het afbraakpand en de omschrijvingen in een eventueel sloopcontract (zie bv. Huys Hengelo). Ook een rol spelen het tijdstip en de wijze van afbraak, waarbij zeker vele tientallen jaren later nog sloopactiviteiten in de grond kunnen hebben plaats gevonden.

Groot- of kleinschaligheid

Een geheel andere oorzaak voor het vinden van weinig funderingen is gelegen in de schaal waarop de opgraving plaatsvindt. Elke opgraving wordt veelal belemmerd of beperkt door bepaalde omstandigheden. Genoemd kan worden de locale situatie, welke door bebouwing, wegen of beplantingen een grootschalige opgraving onmogelijk maakt. Ook exploratie op een onjuiste plek zal tot teleurstellende resultaten leiden. Voeg daarbij financiële beperkingen of het werken onder tijdsdruk bij noodopgravingen, het ter beschikking staande materiaal en de mankracht, dan zal het duidelijk zijn dat er vele

Opgraving gedeelte Huis Hengelo 1996 (foto auteur)

redenen kunnen zijn om slechts een fragmentarische of onjuiste indruk te krijgen van fundatieresten. De kleinschaligheid van een opgraving zal in vele gevallen slechts een klein deel (of niets) van eventuele bodemvondsten aan het licht brengen.

Het kan ook anders

Dat de stelling aan het begin van dit artikel zeker niet integraal houdbaar is, mag bijvoorbeeld blijken uit de opgravingsresultaten van het Huys Hengelo². Het tegendeel blijkt daar zelfs. Het is met name niet een eventuele armoede van de plattelandsbevolking die debet moet zijn geweest aan het verloren gaan van delen van de funderingen, maar het investeren van een vermogen in verband met het oprichten van een grote fabriek. Juist de fabrieksfundaties hebben de meeste schade toegebracht aan de restanten van het Huys Hengelo, waarbij tijdens die bouw geen gewag werd gemaakt van bodemvondsten die belangrijk waren voor historische documentatie. Vermoedelijk heeft juist de sociale controle van de omwonende plattelandsbevolking er mede toe bijgedragen, dat veel van de funderingen gespaard is gebleven. Ook bij onderzoek ter plaatse van de vroegere havezathe Oldemeule in de buurschap Oele, werden enkele jaren geleden uitgebreide funderingen

aangetroffen van bijgebouwen (er werd niet gezocht naar restanten van het hoofdgebouw). Daar waren de fundaties dus grotendeels ongemoeid gelaten. Ook tijdens recente (groter opgezette) opgravingen te Oldenzaal konden veel 14de eeuwse fundamente van het Agnesklooster worden blootgelegd.

Het bovenstaande toont aan dat het niet juist is om categorisch te stellen, dat arme bevolkingsgroepen de oorzaak zouden zijn van het verdwijnen van historisch belangrijke gegevens uit het zogenaamde bodemarchief. Veeleer wijzen de aangehaalde resultaten op het succes van grootschaliger opgravingen in tegenstelling tot kleinschalige exploraties, om welke reden dan ook.

Indien voor opgravingen bijtijds een goede planning wordt gemaakt met adequate investeringen en de mogelijkheid wordt geboden om meer dan sleutelgat-archeologie te bedrijven, dan komt dat kennelijk de resultaten ten goede.

Ook te Hengelo was vóór de aanvang van de opgraving het 'Leitmotiv' dat er niet veel verwacht werd, op grond van de overweging: 'de boeren zullen wel alles hebben weggesloopt en we weten niet wat er zit'. De grootschaligheid van de opgraving heeft het tegendeel bewezen.

Conclusies trekken op basis van vroegere insufficiënte opgravingen en besluiten nemen op grond van aanvechtbare uitgangspunten, blijkt een hachelijke zaak.

H. Reynders

Noten

1. Slicher van Bath, B.H., 'Een samenleving onder spanning', HES-publishers herdruk (Utrecht, 1977).
2. Reynders, H., Verlinde, A.D., e.a., 'De historie van Huys Hengelo en zijn voorgangers', (Oald Hengel 1996)

HET EINDE VAN STAD EN LAND

Met de jaargang 1996 is een eind gekomen aan de uitgave van het kwartaalblad 'Stad en Land', het officiële orgaan van de Twente Akademie.

Bij het opgaan van de Akademie en van de Oudheidkamer Twente in het Van Deinse Instituut was het logisch om ook beider tijdschriften samen te voegen.

Daarbij werd gekozen voor de aloude naam 't Inschrien voor het 'nieuwe' orgaan.

Rubrieken uit 'Stad en Land' worden voortaan in 't Inschrien (nieuwe reeks) opgenomen.

UIT DE KAARTENVERZAMELING VAN DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Kaarten van Enschede

Van de ruim 1150 kaarten en atlassen in de verzameling van de Oudheidkamer, die inmiddels zijn beschreven en geïnventariseerd, zijn er 74 die in de titel 'Enschede' vermelden. Daarmee staat Enschede op de eerste plaats van alle gemeenten waarvan zich kaarten in de verzameling bevinden.

De oudste (facsimile) stadskaart van Enschede dateert van ca. 1550. Deze komt uit de atlas van stadskaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer. In diezelfde atlas bevinden zich uit Overijssel ook de stadsplattegronden van Almelo, Delden, Deventer, Goor, Hardenberg, Hasselt, Kampen, Oldenzaal, Ootmarsum, Steenwijk en Vollenhove. De kaarten kwamen tot stand in opdracht van de overheid. De originelen bevinden zich in Madrid. In de jaren 1916-1923 bracht de uitgeverij Nijhof in Den Haag hiervan door R. Fruin nagetekende copieën op de markt.

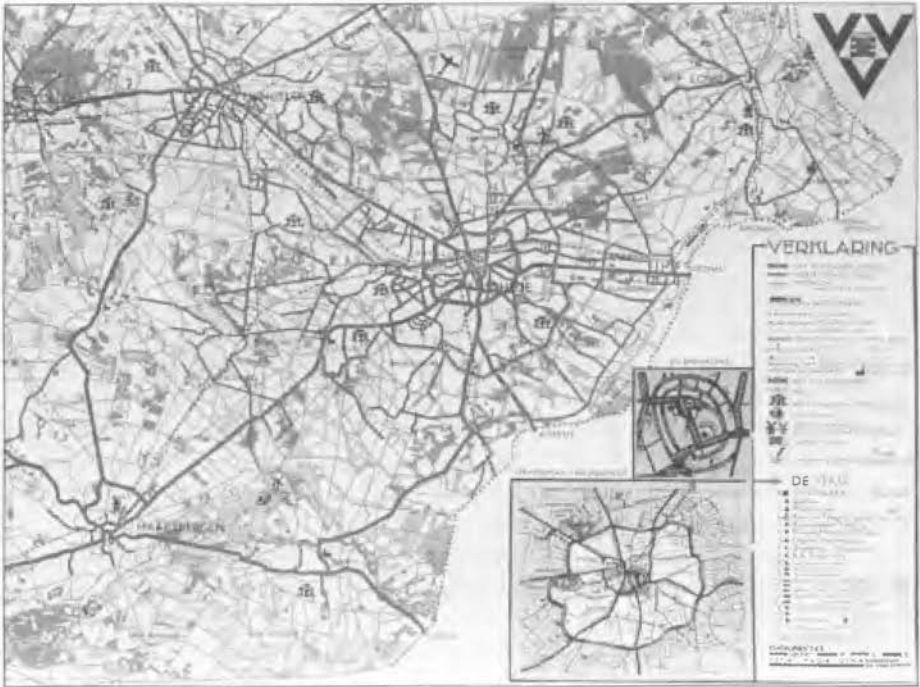
Nadien verschijnen nog stadsplattegronden van enige Overijsselse gemeenten doch tot 1862 niet van Enschede. Na de brand van 1862 geeft de uitgever W.E.J. Tjeenk Willink te Zwolle een kaart uit van de plattegrond van Enschede die aangeeft wat wel en wat niet is verbrand: "Te bekomen tegen 25 Cent voor de Noodlijdenden door den Brand".

Er komt zelfs een concurrerende kaart op de markt van J.P. Revers.

In 1867 wordt in de serie Kuipers gemeente-atlas door Hugo Suringar het deel Overijssel uitgegeven, dat bevat o.a. de plattegrond van Enschede/Lonneker. Inmiddels werden de Topografische en Militaire Kaarten van heel Nederland gemaakt en gedistribueerd. De Oudheidkamer is in het bezit van de topografische kaarten van de regio en van de aangrenzende gebieden met de schalen 1:10.000, 1:25.000, 1:50.000, 1:200.000 en 1:250.000. Van veel van de kaarten zijn twee of meer uitgaven met opvolgende datering aanwezig. Vanaf het begin van deze eeuw verschijnen er boekjes met rijwiel- en wandelkaarten in en om Enschede. Zij hebben geen artistieke pretentie, maar verschaffen wel informatie over de ontwikkelingen van de betrokken gemeente.

Er zijn nog een aantal bijzondere uitgaven die wij hieronder willen bekijken. In 1913 werd een kaart van de gemeente Enschede met een schaal 1:1.000 gedrukt. De kaart bestaat uit 50 losse kaartbladen die tezamen de gemeente Enschede vormen. De bladen zijn opgeborgen in een cassette. In de binnenzijde van de deksel is een overzichtskaart aangebracht.

In 1917 werd door de ANWB een atlas uitgegeven met vijftig plattegronden van Nederlandse steden. Eén daarvan is van de gemeente Enschede. De kaarten geven een helder beeld van de ontwikkeling van de steden in Nederland.

In de verzameling bevindt zich een toeristenkaart van Enschede en omliggende gemeenten. De kaart is gemaakt door Gerard van Haeften in een zeer speciale stijl, die van iedere andere afwijkt. De hier bijgaande zwart-wit foto geeft er een indruk van, maar de kaart zelf is in heldere kleuren uitgevoerd.

In 1934 werd de gemeente Lonneker opgeheven en werd het grondgebied ingelijfd bij de gemeente Enschede. Een strijd tussen Lonneker en Enschede over hun grondgebied en hun grenzen begon al in de vorige eeuw.

Die worsteling eindigde steeds met het afstaan van stukken grond aan Enschede, totdat heel Lonneker van de kaart werd gevaagd.

In de verzameling zijn kaarten die het proces van afbrokkeling duidelijk tonen. Verder zijn er talrijke kaarten van wandel- en fietspaden die meestal niet beperkt blijven tot de gemeente Enschede maar doorlopen in de omringende gemeenten, veelal uitgegeven door plaatselijk, of door regionaal samenwerkende VVV-kantoren.

Deze toeristenkaarten hebben geen historie en geven geen aanleiding ze diepgaand te bespreken. Beter is ze naast elkaar te bekijken.

H. Schrijver

DE OLIE- EN WATERMOLEN DE VERMOLEN TE GEESTEREN (O), 1323 - 1930 (I)

Inleiding

In de herfst van 1921 was mr. G.J. ter Kuile sr. (1871 - 1954), advocaat en procureur en inspecteur van het Lager Onderwijs te Almelo en in zijn vrije tijd amateurhistoricus, met het (eerste) standaardwerk over de Twentse havezaten op zijn naam, in het kader van de publicatie van zijn boek over de Twentse watermolens, bij de olie- en watermolen de Vermolen te Geesteren op bezoek geweest. Hoewel de oliemolen toen al scheefgezakt was en op onderspoelde en vergane heipalen stond, raakte hij daarvan zeer onder de indruk, vooral het inwendige had zijn bijzondere aandacht. Met de zoon van 'den jongen mulder' knoopte hij een gesprek aan. De mulderszoon kon hem wat wetenswaardigheden over de molen vertellen en legde hem de werking van de oliemolen uit. Ook vertelde hij dat zijn vader wat oude papieren zou hebben.

De vader kon Ter Kuile alsmaar 'niet te pakken krijgen, want deze was doof en schuw'. Ter Kuile wilde namelijk van hem wat meer aan de weet komen over deze oude papieren. Wat hij onder meer wel te weten kwam, was dat G.J.M. Eenhuis, burgemeester van Lisse, eigenaar was van de olie- en watermolen. Op 16 november 1921 schreef Ter Kuile een brief naar Eenhuis, waarin hij op een zeer lyrische manier over zijn olie- en watermolen schreef en hem om hulp vroeg de mulder 'op te commanderen' de oude stukken aan hem ter inzage te geven. Eenhuis had deze brief op 20 november daaropvolgend beantwoord, blijkens zijn aantekening op Ter Kuile's brief.

Wat hij Ter Kuile geantwoord heeft, is niet bekend. Niet lang daarna kwam Ter Kuile's boek *De Twentsche Watermolens* uit. Daarin komt de geschiedenis van de olie- en watermolen de Vermolen op de pagina's 91 - 95 aan de orde en ook hierin kwam Ter Kuile superlatieven te kort om zijn bewondering voor de Vermolen kracht bij te zetten. Tevens blijkt uit wat Ter Kuile over de Vermolen wist te schrijven, dat Eenhuis hem informatie had verstrekt uit de aan hem toebehorende privé-archivalia vanaf 1819. Verder verwerkte Ter Kuile diverse gegevens, hem mondeling of schriftelijk verstrekt dan wel uit de literatuur, over de Vermolen in het boek.

Tot slot werd een (vermoedelijk door Ter Kuile zelf gemaakte) foto van de olie- en watermolen op pagina 101 van het boek afgedrukt.

Op deze in 1921 gemaakte foto zag de molen er ogenschijnlijk nog goed uit. Deze foto bleek net op tijd geschoten te zijn, want op 17 mei 1922 werd de molen als gevolg van een doorbraak een ruïne en acht jaren later in 1930 gesloopt. Hierdoor werd deze unieke foto van de nog in volle glorie, doch min of meer op sterven na dood staande oliemolen voor het nageslacht bewaard.

Aan de geschiedenis van de Vermolen is voor de tweede keer - 56 jaren na Ter Kuile's boek - door H. Hagens in zijn onvolprezen boek *Molens Mulders*

en Meesters een hoofdstuk gewijd. Daaruit blijkt dat Hagens behalve inzage in de privé-archivalia van de familie Eenhuis - hem door mevrouw L.C.F.M. Eenhuis, de enige dochter van de hiervoor genoemde burgemeester, gegeven - ook veel meer dan Ter Kuile destijds aan archiefonderzoek heeft gedaan, waardoor toen veel nieuwe gegevens boven water zijn gekomen.

Hoe dan ook, de daarin voorkomende hiaten waren voor de auteur dezer deels de aanleiding een uitputtend archief- en literatuuronderzoek naar de historie van de Geesterense molen in te stellen, waarvan het onderhavige artikel het resultaat is. Doordat een aantal archieven en bronnen, waaronder het huisarchief Almelo, sinds het verschijnen van Hagens' meesterwerk beter en nader toegankelijk gemaakt werden, is een hernieuwde én vernieuwende studie naar de historie van deze Geesterense molen dan ook mogelijk geworden. Uit het onderzoek zijn, behalve die over de molen, tevens gegevens over het niet ver van de molen gelegen huis de Vermolen gevonden, dat een tijdje de allure van een havezate gehad zou hebben en tevens de eerste kerk van de parochie Geesteren was¹.

De ligging

De molen de Vermolen lag in het gebied de Vermolenhoek in het noordwestelijke gedeelte van de buurschap Geesteren, tegen de grenzen van de buurschappen Mander en Vriezenveen aan. Door dat gebied stroomden enige beken, ontstaan uit bronnen bij de in het graafschap Bentheim gelegen plaatsen Uelsen en Wilsum. Van deze beken had de Molenbeek, ook wel de Broekbeek genaamd, haar loop langs de molen de Vermolen. De op ruim 2 km stroomopwaarts gelegen Naarmolen lag ook op de Molenbeek. De ondergrond van de Vermolen is nu een perceel woest land met wat opstaande bomen en struiken en is gelegen aan de Vermolenweg. De buurschap Geesteren, welke in 1268 voor het eerst werd genoemd, maakte deel uit van de Drieschichtige marke Geesteren, Mander en Vasse. Het erfmarkerichterschap van deze samengestelde marke was verbonden aan het bezit van de Hof te Mander, later de Meijerhof, doch aan het bezit van de Hof te Geesteren, het latere erve en goed Meijer te Geesteren, zou ook het erfmarkerichterschap van de afzonderlijke marke Geesteren ten grondslag hebben gelegen. Tot en met 1811 maakte de Drieschichtige Marke deel uit van het landgericht Ootmarsum. Sinds 26 november 1811 ressorteert de buurschap Geesteren onder de gemeente Tubbergen².

De technische kant van de water- en oliemolen de Vermolen.

De Vermolen was een watermolen, die door middel van stromend water in beweging werd gebracht. De watermolens kan men in twee hoofdtypen onderscheiden, nl. bovenslag- en onderslagmolen, al naar het water van boven op het molenrad valt of er van onder tegen stuwt. Het molenrad is in beide gevallen verschillend van constructie. De Vermolen was van het onder-

slag-type. Hoewel watermolens voor het grootste deel werden benut voor het malen van graan, werden velen ervan uitgerust voor andere doeleinden o.a. als olieslagerij, houtzaagbedrijf en papiermakerij. Voor het persen van olie door de oliemolen dienden zaden van gewassen, als koolzaad, vlaszaad, en huttentut. Door het uitpersen van deze zaden werd de olie verkregen, terwijl de perskoek van het lijn- en raapzaad door zijn eiwitrijkdom geschikt was als veevoer. De plantaardige olie werd doorgaans voor consumptie bestemd, in sommige gevallen voor verven (lijnolie), smeerolie of lampenolie, 'veur de lechies' zoals de bejaarde Geesterense oliemulder 'Jan Hin' Busschers in 1953 verwoordde. Ten tijde van Busschers' grootvader zou de graaf van Rechteren-Limpurg, heer van Almelo, van tijd tot tijd een wagen vol zaad bij de Vermolen tot olie hebben laten slaan; de hieruit verkregen olie gebruikte de graaf voor de olielampjes op het kasteel⁹.

Tijdens zijn bezoeken aan de Vermolen liet Ter Kuile zich uitgebreid informeren over de werking van de oliemolen. Hij schreef: '*... De éénradige onder-slagmolen werkt gewoonlijk alleen in den wintertijd, als de boeren hier hun raapzaad en hun knollenzaad brengen. Het procedé is hier veel ingewikkelder, de constructie gecompliceerder: eerst wordt het paarsche raapzaad onder twee reusachtige, rondlopende verticale steenen geplet, dan opgevangen als klei-grijs pulver in zakken van wol. [...] In die doeken moet 't oliezaad-pulver worden verwarmd, derhalve is er een éérste vuurhaard in den molen ook al weer naar 't heel oude model. [...] De eerste mulder legt de gevulde buidels in evenvele lange leeren omslagen, die gevoerd zijn met paardehaar en den naam dragen van 'haorend'. Dan eerst komen de haorenden onder de wiggen en onder de persen ofte heien, ~ en als dit alles gebeurd is dan wordt die geheele bewerking ngevulde buidels in evenvele lange leeren omslagen, die gevoerd zijn met paardehaar en den naam dragen van 'haorend'. Dan eerst komen de haorenden onder de wiggen en onder de persen ofte heien, ~ en als dit alles gebeurd is dan worlag is nog niet alle olie uit de buidels geperst en daarom is de noaslag noodig. De raapkoeken waaruit de olie uitgedreven is, zijn nog geschikt voor veevoeder. De olie wordt uit de bakken overgegoten in steenen kruiken, die de boeren meegebracht hebben. Vroeger waren dit dikwijls mooi versierde "Boardmännekes", maar nu zijn ze onversierd. 't Lijkt ons een zeer primitieve verwerking, de raderen en plet- of pers-balken zijn ook primitief en ontzettend zwaarwichtig, alles van groote plompe afmetingen alsof 't geheel eeuwen stand moest houden, alles heroïsch zwaar en inderdaad is dit interieur, hoe bestoven en vuil ook, machtig en prachtig van indruk, vooral wanneer de molen in werking is! ...'. Tot grote droefheid van Ter Kuile bleek de uit heipalen bestaande fundering van de oliemolen reeds 'deerlijk onderspoeld en vergaan' te zijn waardoor de oliemolen volgens de mulderszoon in de komende winter (d.i. de winter van 1921/1922) niet gemalen zou kunnen worden'.*

Eerste vermelding.

Van de Vermolen te Geesteren wordt in 1323 voor het eerst gewag gemaakt bij de boedelscheiding tussen de gebroeders Johannes en Egbertus van Almelo in tegenwoordigheid van vele riddermatigen onder wie de graaf van Bentheim als neef van en bemiddelaar tussen de gebroeders Van Almelo. Het erve en goed 'Wirremolen' te Geesteren bleek toen reeds in het bezit van Johannes van Almelo te zijn. Van zijn broer Egbertus, die heer van Almelo was, kreeg Johannes onder andere een waar (een aandeel) in de marke toebedeeld. Die waar was afkomstig van de Hof te Geesteren, die sinds 1268 aan de familie Van Almelo toebehoorde⁴, en werd naar het erve 'Wirremolen' overgebracht. Hierdoor slonk het aantal waren die de Hof te Geesteren had van drie naar twee. Hoewel dat 'waar' erfelijk en voorgoed op het erve en goed 'Wirremolen' zou blijven, bleek deze handeling van de gebroeders Van Almelo tegen de marke-instelling ingedruist te hebben, want in latere stukken en markeboeken wordt de Hof te Geesteren, later de Meijerhof, met drie waren en de Vermolen als 'kate' en ongewaard vermeld⁵.

De Vermolen in en uit de Hof Ootmarsum

In 1475 duikt de 'Wirremolen' weer op en wel in het schattingsregister van Twente; het erve heet nu 'Verremoele' en werd aangeslagen op 1 schild wat met anderhalve gouden rijns gulden betaald werd⁶. In 1494 wordt van de Vermolen vermeld, dat het tot de 'vrijen des haves Oetmarsum' behoorde, m.a.w. de Vermolen behoorde tot de hof Ootmarsum, doch was vrijgesteld van het verrichten van diensten voor de hofmeier, aangezien het erve buiten de parochiegrenzen van Ootmarsum stond⁷. De Vermolen komt in 1554 voor in de legger van de goederen van de Hof Ootmarsum welke op instructie van de landrentmeester van Twente van 26 augustus 1553 aangelegd werd⁸.

In 1635 ging ene Johan ter Vermolle uit de hofvrije echte en in zijn plaats kwam Hinrich Jansen als erfgezetene van Bömershuis (= het door de familie Boeymer bewoonde huis te Geesteren J.H.W.) opvaart doen. Aan de verplichting voor de pachters en bewoners - er waren wel twee à drie huishoudingen op de molen - van de Vermolen om jaarlijks voor de hofmeier te compareren werd van 1655 tot en met 1691 goed gevolg gegeven⁹. Het vreemde echter is dat de dienstbaarheid - of wat daarvoor mag doorgaan gezien de hofvrijchap - van de pachters van de Vermolen reeds in 1663 door Frans Willem van Boeymer met 2800 guldens werd afgekocht, waardoor de bewoners dus vanaf 1663 niet voor de hofmeier hoefden te verschijnen. Ondanks het in 1690 door de Ridderschap en Steden vastgestelde besluit, dat behalve hofhorigen ook alle hofkamerlingen en hofvrijen jaarlijks hebben te compareren voor de hofmeier, - dit na een protest van de hofmeier Hugo van Beverforde daartoe - was de Vermolen na 1691 niet meer vertegenwoordigd bij het jaarlijkse 'bezoek' aan de hofmeier. In 1750 werd deze verplichting tot de verwilderde landrechten gerekend, waaraan niets gedaan kon worden¹⁰.

*De olie- en watermolen Vermolen, zoals G. J. ter Kulle hem in 1921 zag.
(Foto coll. H. Hagens, Almelo)*

De Vermolen in handen van de Spaansgezinde drost Van Boeymer

Toen Rutger Torck, heer van Almelo, in januari 1586 ter ore kwam dat ene Wilhelm ten Vehrholle en zijn echtgenote het erve en goed de Vermolen wilden verkopen, liet hij een onderzoek doen naar zijn eventuele aanspraken op de leenroerigheid van de Vermolen aan het huis Almelo. Het onderzoek leverde blijkbaar niets op en van een mogelijke aankoop van de Vermolen werd dan ook afgezien¹¹. Het gelukte Wilhelm ten Vehrholle echter omstreeks 1594 een koper voor het erve en goed te vinden. De koper was ene dr. Peter van Boeymer, drost van IJsselmuiden en rentmeester der domeinen van Salland. Van Boeymer was na zijn rechtenstudie te Orleans grietman van Franekeradeel van 1568 tot en met 1578. Wegens zijn Spaansgezindheid (de 80-jarige oorlog met Spanje was intussen al uitgebroken) vluchtte hij in het laatstgenoemde jaar naar Keulen. Na het overlijden van zijn eerste echtgenote te Emmerik in 1580 hertrouwde de katholieke Van Boeymer omstreeks 1582 met Elisabeth van Haersolte. Vanwege de koning van Spanje als landsheer der Nederlanden was hij sinds 1588 een aantal jaren rentmeester der domeinen in Salland en in 1590 werd hij tot drost van IJsselmuiden benoemd. Tevens was hij hopman over zes vaandels voetknechten (630 man) welke in de stad Oldenzaal in bezetting lagen toen Prins Maurits met zijn Staatse leger deze stad in 1597 belegerde. Op 23 oktober 1597 had Boeymer als 'gouverneur' de stad moeten overgeven aan Prins Maurits. Uit het tweede huwelijk had Van Boeymer voor zover bekend niet minder dan 9 kinderen¹².

Behalve van de Vermolen was Van Boeymer ook eigenaar van de eveneens te Geesteren gelegen molen de Naarmolen met het daarbijbehorende erve en goed, alsmede het erve en goed Roberink, dat hij in 1594 van de prior en het convent van het klooster Sibculo had verworven. Daarnaast kocht hij van de prior en het convent van het klooster Albergen in hetzelfde jaar enige percelen grond te Geesteren. Beide aankopen werd in 1596 door de bisschop van Deventer, Aegidius de Monte goedgekeurd¹³. Niet lang daarna zou Van Boeymer voor zichzelf en zijn gezin ruim 100 m ten zuiden van de olie- en watermolen een herenhuis hebben laten bouwen.

In de jaren 1601 - 1602 kon de omvang van de Vermolen niet exact aangegeven worden bij het samenstellen van het verpondingsregister. Die bedroeg bij benadering acht of negen mudde zaailand en daar kwam ook nog 3¹/₂ dagmaat hooiland bij. Twee van elke vijf garven moesten afgestaan worden, doch aan wie werd niet genoteerd. Aan de drost moest jaarlijks koe- en voergeld betaald worden¹⁴. Na de dood van Van Boeymer v doch aan wie werden¹⁵ kwam de Vermolen met aanhorigheden toe aan zijn weduwe Elisabeth van Haersolte. Van de marke Geesteren verwierf ze in 1614 een groot perceel land, "'t Loo" genaamd¹⁶. Omstreeks 1633 zou Elisabeth meegewerkt hebben aan het in veiligheid brengen van de kerkelijke schatten van de St. Plechelmuskerk te Oldenzaal, die intussen door de Staatse troepen op

de Spaanse troepen veroverd werd, door deze van Fürstenau naar het Franciscaner klooster te Münster te brengen¹⁷. Op 2 oktober 1636 overleed Elisabeth; ze vond haar laatste rustplaats in het klooster Almelo¹⁸. Over de verdeling en de liquidatie van de ouderlijke nalatenschap hadden haar kinderen, Arnold van Boeymer enerzijds en Mechteld en Maria van Boeymer anderzijds, ruim 10 jaar lang getwist. Hierover werd o.a. geprocedeerd bij het landgericht Kedingen in de jaren 1643 - 1645. De Gedeputeerden van de Ridderschap en Steden van Overijssel werden in 1646 door beide partijen gevraagd om uitsluitsel te geven. Doch door het voortijdig overlijden van Arnold in 1647 bleef de kwestie voorlopig nog onopgelost. Op 28 april 1647 vond op het huis te Geesteren de boedelscheiding plaats tussen Catharina Splinter, weduwe van Arnold en optredende als moeder en voogdesse van haar minderjarige zoon Frans Willem van Boeymer, en de gezusters Mechteld en Maria van Boeymer. Het betrof hier alleen de allodiale goederen, de verdeling van de leengoederen zelf kwam pas op 11 mei daaropvolgend aan de orde. De allodiale goederen werden in drie parten gegroepeerd. De olie- en watermolen behoorde met het huis te Geesteren tot het eerste part. Terwijl het tweede en derde part respectievelijk naar Frans Willem, Maria en Mechteld gingen, werd het eerste part voor de ene helft aan Frans Willem toegedeeld, en ging de andere helft in de vorm van vruchtgebruik naar Maria en Mechteld met o.a. de bepaling dat bij het overlijden van de beide zusters hun aandelen in het vruchtgebruik naar Frans Willem zouden gaan. Hoewel de beide zusters de akte van scheiding en deling getekend hadden, maakten ze even later bij de Gedeputeerden van de Ridderschap toch bezwaren tegen de toedeling van de andere helft in de oliemolen c.a. in de vorm van vruchtgebruik. Bij de verdeling van de leengoederen op 11 mei 1647 werd door Catharina Splinter en haar zoon Frans Willem aan de beide tantes 9323 guldens in de vorm van een hypotheek tegen 5% met de leenroerige goederen als onderpand toegedeeld¹⁹.

Juridische strijd tussen de familieleden Van Boeymer

Ruim 13 jaren lang bleven de beide gezusters in het rustige genot van hun vruchtgebruik van de oliemolen. Doch de hypotheek van 9323 guldens liep in 1661 door rente op rente op tot ruim 13.000 guldens, die Frans Willem zijn tantes nog steeds schuldig was. De beide zusters kwamen in hetzelfde jaar in het geweer toen hun neef Frans Willem de leenroerige tienden te Wierden wilde laten veilen. Aan de Gedeputeerden van de Ridderschap en Steden verzochten ze in juni 1661 toestemming om uit de opbrengst van de verkoop van de leenroerige goederen hun vordering op Frans Willem van ruim 13.000 guldens te mogen verhalen. De Gedeputeerden verzochten Johan van Keppel tot de Campherbeeck en Hendrik Nijlandt, burgemeester van Deventer, als bemiddelaars op te treden tussen Frans Willem en zijn twee tantes. Intussen was Frans Willem met betrekking tot deze leenroerige

tienden ook in aanvaring gekomen met zijn zuster Petronella, die na de dood van haar eerste echtgenoot, Don Fernando Arias de Savedra, met Henri Caspar de Ligneville graaf van Tumejeux, hertrouwd was; dit in verband met een door de Raad van Brabant aan Petronella en haar tweede echtgenoot toegewezen vordering, voortvloeiende uit hun huwelijksvoorwaarden. In april 1662 - als de vordering reeds tot 14.000 guldens is opgelopen - kon tussen de twistende partijen een overeenkomst worden bereikt, waarbij aan Frans Willem het volle eigendom van het op ruim 17.000 guldens getaxeerde huis te Geesteren en het niet ver van de Vermolen gelegen erve Robertink tegen betaling van 2000 guldens overgedragen werd. Daarmee zou Frans Willem de vordering van zijn tantes op hem kunnen afkopen²⁰. Zowel de olie- en watermolen de Vermolen als de Naarmolen bleven nog in het bezit van Frans Willem. Met betrekking tot de laatstgenoemde goederen had Frans Willem in de zomer van 1663 een overeenkomst gesloten met de Ridderschap en Steden inzake de afkoop van de dienstbaarheid - als uitvloeisel van de hofhogrigheid - van de oliemolen de Vermolen alsmede van de jaarlijkse bijdrage van 100 guldens voor het onderhoud van de Naarmolen aan het rentambt van Sibculo en Albergen met 2800 guldens. Aangezien hij niet over voldoende contanten beschikte, kreeg Frans Willem van de Ridderschap en Steden een hypotheek van 2000 guldens, de resterende 800 guldens zal hij contant hebben betaald. In 1676 werd deze hypotheek door ene Jan Eilers, die van Frans Willem het recht hiertoe had verkregen, op 11 april afgelost. Zodoende werden hem op 11 augustus 1676 door Ridderschap en Steden de rechten op de met de genoemde hypotheek rustende goederen, als vrij en allodiaal, gecesseerd²¹. Terwijl de oliemolen de Vermolen in 1676 aan Eilers toekwam, bleek hij reeds sinds ca. 1663 - 1664 eigenaar van het huis te Geesteren (O) te zijn dat intussen 'het huis de Vermolen' genoemd werd, alsmede enige erven en goederen. Blijkbaar hadden de gezusters Van Boeymer het huis Geesteren, niet lang nadat ze het in 1663 van hun neef Frans Willem hadden verworven, aan Eilers doorverkocht. De gezusters Van Boeymer trokken naar Deventer alwaar ze de laatste jaren van hun leven sleten.

'Monsieur Joan Eilers tot de Verremeule'

Jan Eilers, die in de stukken veelal met 'Monsieur Joan Eilers tot de Verremeule' aangeduid werd, verscheen op 7 juni 1665 voor de eerste keer op de vergadering van de Drieschichtige Marke Mander, Geesteren en Vasse. Aangezien de Vermolen zelf een ongewaard erve was kon vooralsnog niet achterhaald worden namens welke gewaarde erve(n) Eilers op de marktevergadering verscheen²².

Over zowel de afkomst als het beroep van de nieuwe eigenaar zijn niet voldoende gegevens voorhanden. Verwantschap met ene Berent Eilers, die in 1652 als gerichtsschrijver van het gericht Ootmarsum genoemd wordt, kan vooralsnog niet aangetoond worden²³. Wellicht was zijn familie afkomstig uit

Oldenzaal. De in Oldenzaal geboren Jacobus Eilers, die van 1625 tot aan zijn overlijden in 1654 aartspriester van Lingen was, zal een (oud-)oom van hem geweest kunnen zijn²⁴. Waarschijnlijk was Eilers koopman van beroep en blijkbaar ging het hem zo voor de wind dat hij hierdoor het goed de Vermolen - d.i. de olie- en watermolen alsmede het huis met enige erven en goederen - heeft kunnen verwerven. Tevens kocht hij op 1 december 1670 van het Almeloze echtpaar Jan Swam en Grietje ten Kinkhuis het aan de provincie Overijssel leenroerige erve en goed Hesselink te Mander, waarmee Eilers pas op 17 maart 1688 werd beleend²⁵. In 1675 en 1684 werd zijn vermogen op 40.000 gulden getaxeed, waarna de taxatie in 1694 op 30.000 gulden gesteld werd²⁶.

Eilers was op 24 oktober 1677 op huwelijksvoorwaarden gehuwd met Anna Maria Knippenberg, afkomstig uit Elten bij Emmerich in het Land van Kleef. Zij was de jongste dochter uit het tweede huwelijk van haar moeder Catharina Ham, weduwe van Jan Hoefslag, met dr. Ignatius Knippenberg, advocaat en ambtman van Elten. Hierdoor was Anna Margaretha geparenteerd aan de van oorsprong uit Oldenzaal afkomstige rijke en invloedrijke rooms-katholieke families Hoefslag en Helmich²⁷.

In 1675 werden bij het samenstellen van het vuurstedengeldregister de vuursteden van de molen de Vermolen en van het gelijknamige door de familie Eilers bewoonde huis bij elkaar opgeteld; men telde toen in beide gebouwen vier vuursteden en één oven. Zeven jaren later, in 1682, bleek het aantal vuursteden met de helft verminderd te zijn tot drie vuursteden, waarvan één onbruikbaar²⁸. Dat de vuursteden van beide gebouwen samen opgeteld werden, kan wijzen op het feit dat Jan Eilers de molen niet verpacht zou hebben maar zelf in exploitatie hield.

Tussen 1684 en 1686 was Jan Eilers verwickeld in het proces, dat de erfgenamen van Berend ten Schonevelt en Berendje Mensink uit Geesteren bij het drostengericht van Twente tegen hem hadden aangespannen om teruggave van een door Eilers weggevoerd paard. Dat had Eilers gedaan op grond van zijn recht van keurmede t.a.v. het erve en goed Roberting te Geesteren. Berendje Mensink was namelijk afkomstig van dat erve. Doch de eisers - die hun vordering blijkbaar niet hard hebben kunnen maken - hadden verstek laten gaan, waarna Eilers van hen schadevergoeding wegens gemaakte proceskosten geëist had²⁹. In 1690 was het weer raak met betrekking tot hetzelfde erve Roberting. Eilers had namelijk verzuimd zich met het aan het huis Almelo leenroerige erve te laten belenen, waardoor Adolf Hendrik graaf van Rechteren, heer van Almelo, hem dan ook voor het leengericht had gedaagd teneinde dat verzuim ongedaan te maken. Doch de belening van Eilers met dat erve werd in tegenstelling tot die van zijn oomzegger en erfgenaam Joan Hendrik ter Horst in 1706 niet geregistreerd³⁰.

(wordt vervolgd)

J.H. Wigger

Bijzondere dank verdienen de heren H. Hagens te Almelo, J.G. Oude Vrielink te Tubbergen en de dames M. Paskamp-van Santen te Mander, J.P.M. Kock-Asselbergs te Bergen op Zoom en C. Röder te Amsterdam en de familie Droste-Haselbekke te Geesteren voor hun informatie en foto's.

Noten

1. De brief van mr. G.J. ter Kuile aan G.J.M. Eenhuis van 16 november 1921 bevindt zich in de archivalia mevrouw L.C.F.M. Eenhuis (1909 - 1984).
G.J. Ter Kuile, *De Twentsche Watermolens*, (Almelo, 1922) In 1973 kwam een fotografische herdruk van dat boek uit. H. Hagens, Molens, Mulders, Meeesters (Hengelo, 1978), p. 468 - 474.
2. W. Staring en T.J. Stieltjes, *De Overijsselsche Wateren*, Zwolle (1848), p. 296 - 298. Rijksarchief in Overijssel [voortaan RAO], Huisarchief Almelo, inv.nr. 2435 en registnr. 4.
G.A.J. van Engelen van der Veen, 'Marken in Overijssel' in *Geschiedkundige Atlas van Nederland*, 's-Gravenhage (1924), p. 122 - 124.
J.H. Wigger, 'De Hof te Mander oftewel de Meijerhof' in: *Jaarboekje 1985/1986 Historische Kring Vasse, Mander en Hezingen*, p. 36-55.
F.M. Hendriks, 'De Grenzen van Overijssel en Overijsselse Gemeenten van 1807 (1811)-1842', in *Verslagen en Mededelingen van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, 75e stuk (1960), 97-136.
3. G.J. Eshuis, 'Geesteren in vroeger tijd. Een 'industrie' in de Middeleeuwen. 'Den aol'n hof' en de 'Vermölle' in Dagbad van het Oosten van 27 november 1953.
Meer over het olieslaan, zie Hagens, a.w., 39 - 43 en A.J. Bernet Kempers, *Oliemolens*, (uitgave Het Nederlandse Openluchtmuseum, Arnhem, 1e druk 1962 en 2e druk 1979).
4. RAO, Huisarchief Almelo, inv.nrs. 1636 (registnr. 22) [jaar 1323], en 2435 (registnr. 4) [jaar 1268].
5. Hagens, a.w., 468. RAO, Archieven Marken in Overijssel, inv.nr. 351.
6. A.L. Hulshoff, *Het Schattingsregister van Twente*, Zwolle (1953), 13.
7. K. Heeringa, *Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378 - 1573, deel 1, 2e stuk. Rekeningen van het Oversticht* [Werken Historisch Genootschap Utrecht, 3e serie, nr. 50] (Utrecht, 1926), p. 389.
J.W. Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken. Vierde Stuk, Aangaande de dienstbaarheid der Vrije en Hoorige Ingezetenen van Overijssel* (Campen, 1782), p. 272.
8. RAO, Archief Hollandse Rekenkamer, inv.nr. 223, fol. 165.
Een afschrift ervan is te vinden in: RAO, Hofarchivalia, inv.nr. 34.
9. RAO, Statenarchief (Inv. Ter Kuile), inv.nr. 3611 bij de nota's 'Memorie en aanmerking van eenige goederen onder den Hoff van Ootmarsum van ouds her gehoord hebbende, waarvan de besitters tegenwoordig niet meer in de Hoff compareren' en 'Memorie over enige posten van de memorie van verwilderde landsrechten'.
10. RAO, Statenarchief (Inv. Ter Kuile), Inv.nrs. 368 (Resolutie Gedeputeerden d.d. 3 juni 1663), f. 39 e.v., 20 (Resolutie Ridderschap en Steden d.d. 9 april 1676), fol. 20, en 27 (Resolutie Ridderschap en Steden d.d. 17 mei 1690, rekestnr. 53), en 3611 bij de nota's 'Memorie en

aanmerking van eenige goederen onder den Hoff van Ootmarsum van ouds her gehoord hebbende, waarvan de besitters tegenwoordig niet meer in de Hoff compareren' en 'Memorie over enige posten van de memorie van verwilderde landsrechten en Archivalia Oudheidkamer Twente, Enschede, SOm H44.

11. RAO, Huisarchief Almelo, inv.nr. 1634.
12. Zie voor genealogische gegevens over de familie Van Boeymer (Boymer) in: Nederlandse Leeuw, 54e jrg. (1936), kol. 128-13. 1, 183-186, 218-220, 284 en 327-332, en 55e jrg. (1937), kol. 24-25 en 130.
- 13 RAO, Archief Drostambt Twente, inv.nr. 761, dossiernr. 149 en RAO, Statenarchief (Inv. Ter Kuile) inv.nr. 3073. De aankoop van deze goederen vond op 4 juli 1594 plaats en in 1596 werd deze aankoop goedgekeurd door Aegidius de Monte, bisschop van Deventer.
14. RAO, Statenarchief (Inv. Ter Kuile), inv.nr. 2456 (1601) en 2457 (1602).
15. E.D. Eijken, Repertorium op de Overstichtse en Overijsselse leenprotocollen, 1379 - 1805, nr. 716 [p. 983-987 i.h.b. 986] (betreft leengoed Alting te Wierden in het landgericht Kedingen).
16. Rijksarchief in Drenthe, J.A.J. Joosting, Het huisarchief van Batinge, (Leiden) 1910, inv.nr. 143.
17. J. Geerdink, Eenige Bijdragen tot de Geschiedenis van het Archidiaconaat en Aartspriesterschap Twenthe, (herdruk), Hengelo 1978, p. 221 - 222, 514 - 516 en 530.
18. P.C. Bloys van Treslong, Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Overijssel, Utrecht, 1925, 6 - 7.
19. RAO, Statenarchief (Inv. Ter Kuile), inv.nr. 4733.
20. RAO, Archief van de Provinciale Leenkamer van Overijssel, inv.nrs. 96-97.
21. RAO, Statenarchief (Inv. Ter Kuile), Inv.nrs. 368 (Resolutie Gedeputeerden d.d. 3 juni 1663), f. 39 e.v., en inv.nr. 20. (Resolutie Ridderschap en Steden d.d. 9 april 1676), fol. 20, en 374 (Resolutie Gedeputeerden d.d. 9 augustus 1676), fol. 229 e.v.
22. RAO, Archieven van de Marken in Overijssel, inv.nr. 353.
23. RAO, Rechterlijk Archief (voortaan RA) Landgericht Ootmarsum, Procesdossier nr. 109.
24. Geerdink, a.w., p. 221, 514 - 516 en 530.
25. Eijken, Repertorium, a.w., nr. 1160.
26. RAO, Statenarchief (Inv. Ter Kuile), inv.nrs. 2681 (Hoofdgeld en 500e penning, 1675), 2544 (1000e penning, 1684), en 23. 91 (1000e penning, 1694).
27. RAO, Huisarchief Vilsteren, inv.nrs. 122 en 131.
28. RAO, Statenarchief (Inv. Ter Kuile), inv.nrs. 2568 (Vuurstedengeld 1675) en 2576 (Vuurstedengeld 1682).
29. RAO, Archief Drostambt Twente, inv.nr. 180.
Het recht van keurmede was het recht van de heer om een keuze te maken uit de roerende goederen uit het nalatenschap van een horige, vgl. W.H.J. Massink, Hoorige Rechten in Twente, (Zwolle, 1927) [proefschrift Leiden], 19. Zie ook R.F.A. Rorink, Verbonden door de echte, Rechten en plichten van de horige boeren onder de Twentse landsheerlijke hoven tot 1811 (Almelo, 1995), p. 96.
30. RAO, Huisarchief Almelo, inv.nr. 1634, en A.J. Mensema en R.M. de Raat, Leenrepertorium van het Huis Almelo, (1380), 1390 - 1775 (1805), nr. 94 (p. 158).

HET TWENTE-BESTAND

De feiten

Het Twente Bestand omvat gegevens van ruim 39.000 personen, die: geboren zijn, gewoond of gewerkt hebben in Twente of in de omgeving daarvan;

- geboren zijn vóór de invoering van de burgerlijke stand;
- gewoond of gewerkt hebben in Twente of in de omgeving daarvan.

Van al deze personen is ten minste één familierelatie bekend en vermeld, b.v. de echtgenoot (-note), een ouder, een kind of een broer of zuster. Van bijna allen zijn meer familierelaties bekend.

Het bestand is gevormd onder het computerprogramma dBASE IV, van Borland.

Het zelfgemaakte bedieningsprogramma (in dBASE) geeft de volgende mogelijkheden:

- zoeken van personen op periode waarin geboren èn op familienaam of voornaam of vaders naam of op een alias;
- het tonen van het gezin van een persoon, met zijn of haar echtgenoten en de kinderen met een ieder daarvan;
- het tonen van alle voorouders van een persoon, uiteraard voor zover zij in het bestand voorkomen.

Men zou het bestand kunnen karakteriseren als een (nog lang niet volledige) reconstructie van het bevolkingsregister van Twente van voor 1812.

Wat voor nut heeft het bestand?

39.000 personen is op zich zelf niet zo veel: een middelgroot stadion vol.

Twente was echter in de bestreken periode dun bevolkt. Volgens de analyses van Slicher van Bath maximaal 50.000 personen op het einde van de 18de eeuw.

In het aantal van 39.000 zijn begrepen de vele jong gestorvenen en de zeer vele ongehuwden.

Ik stel me voor dat de volgende groepen onderzoekers nut van het bestand zouden kunnen hebben:

- Demografen. Zij kunnen analyses maken van de aantallen kinderen per vrouw en het aantal kinderen dat nageslacht had;
- Sociologen;
- Boerderij-onderzoekers. Zij kunnen op het spoor gezet worden van de redenen tot opvolging.
- Naamkundigen;
- Genealogen. Zij moeten het bestand echter met enige reserve gebruiken. Het bestand laat zien hoe het geweest kan zijn. Zij dienen het als leidraad te zien en alle geboorten enz. zelf aan de bronnen te verifiëren.

De bronnen

Meer dan 95% van de gegevens is gehaald uit Doop en Trouwboeken. De overige uit al dan niet gedrukte genealogieën en kwartierstaten.

Het feit dat de kerkboeken van de Gereformeerde Kerk te Enschede voor het grootste deel verloren gingen was een reden om dáár te beginnen. Het weinige dat overbleef, de doopboeken van 1723-1812, moet zo grondig mogelijk uitgeplozen worden.

Hoe te raadplegen

Het bestand is vooralsnog uitsluitend in beheer bij:

H.C. Zorn. Wagnerlaan 13. 7522 KH Enschede. ☎ 053-4351088.

alwaar zonder kosten informatie is te verkrijgen.

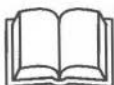
Als proef is het bestand, zoals het medio 1994 was, ter beschikking gesteld aan de afdeling Twente van de Nederlandse Genealogische Vereniging. Sedertdien zijn er vele duizenden personen bijgekomen en zijn er honderden fouten verbeterd.

Het ligt in het voornemen het bestand in de nabije toekomst op enkele plaatsen ter inzage te geven, hetgeen alleen mogelijk is met behulp van een niet te primitieve computer. Aan een gebruikersvriendelijk bedieningsprogramma -onder Windows- wordt gewerkt.

In tien jaar tijd heb ik een onmogelijk aantal uren aan het bestand gewerkt. Ik hoop daar nog lang mee door te gaan, maar ik heb, waarschijnlijk, niet het eeuwige leven.

Een aantal personen, meest leden van de NGV hebben mij geholpen en gegevens uit hun genealogieën verstrekt, waarvoor mijn dank.

H.C. Zorn

NIEUWS LEZINGENCOMMISSIE

De laatste lezing van het seizoen zal worden gehouden op **maandag 21 april** a.s. Dr. A.D. Verlinde brengt ons dan **'Het laatste nieuws van de overijsselse**

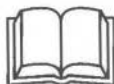
opgravingen'.

Met name zal hij het hebben over **'De Germaanse IJzerindustrie in Heeten'**.

Ook in het vorige seizoen heeft de heer Verlinde een lezing voor ons verzorgd. Hij is daarmee toen eigenlijk niet 'klaar' gekomen. Er was zoveel te vertellen. De lezingencommissie meende dat alle aanwezigen méér wilden en besloot dus Verlinde weer te vragen.

Aan deze lezing gaat de **jaarvergadering** voorafgaan; U wordt daarom verzocht om 19.30 uur **aanwezig** te zijn in de Renatakerk. Introducés toegestaan.

De lezing van de heer A. Roding over de steenfabiëken in Twente, die hij wegens ziekte niet kon houden, staat als eerste voor het volgende seizoen op het programma.

HERDENKING J.J. VAN DEINSE

Wie het artikel in het vorige Inschrien over J.J. van Deinse goed heeft gelezen, zal het zijn opgevallen dat 1997 met betrekking tot de naamgever van ons instituut een herdenkingsjaar is. Het is een halve eeuw geleden dat hij werd begraven op de Oosterbegraafplaats te Enschede waar onder een veldsteen zijn stoffelijk overschot rust in een nog steeds goed verzorgd graf. Het is bovendien 130 jaar geleden dat Ko van Deinse werd geboren. Beide feiten waren aanleiding voor een bestuursbesluit om dit jaar een publicatie te wijden aan deze voor het in stand houden van de Twentse streekcultuur zo belangrijke figuur.

MAURITS VOOR ENSCHEDE

Het zal in oktober van dit jaar vier eeuwen geleden zijn dat de Staatse troepen zonder slag of stoot de Spaanse bezetting van Enschede verdreven. Dit gebeurde tijdens de veldtocht van de toen dertigjarige prins Maurits waarmee hij langs onze huidige oostgrens de 'tuin der Nederlanden' sloot. Een aantal amateurhistorici heeft op initiatief van Dick Taat, medewerker van het Van Deinese Instituut, de koppen bij elkaar gestoken om de mogelijkheid van een herdenking te bespreken. Ook de musea en de openbare bibliotheek zijn bij dit overleg betrokken. Of de plannen voor onder meer een tentoonstelling en een ludieke herdenkingsbijeenkomst door kunnen gaan, is in hoge mate afhankelijk van de beschikbare financiën.

TENTOONSTELLING 'ALLES OP Z'N TIJD'

Seizoensinvloeden op het dagelijks leven in Twente, omstreeks 1900
- een kijk op de collecties van de Oudheidkamer Twente

Het Van Deinese Instituut brengt de lente in het Museum Jannink!

Na een succesvol eerste seizoen heeft koning winter op de tentoonstelling 'Alles op z'n tijd' zijn biezen gepakt en is het voorjaar volop aanwezig. De betrekkelijke rust van de winter is veranderd in grote bedrijvigheid, zowel in de natuur als in en rond de boerderij. De vogels zingen weer en maken hun nesten klaar, de vrouwen zijn druk met de voorjaars schoonmaak; dat moet vóór de 'Stille Week' gedaan zijn. De boeren maken het bouwland klaar om te worden ingezaaid. De kinderen kunnen weer volop buiten spelen. Er loopt ook weer allerhande volk langs de weg. En dan is het wachten op het jonge leven!

Openingstijden

Lenteseizoen van 25 maart - 22 juni 1997
dinsdag t/m vrijdag 10.00-17.00 uur
zaterdag en zondag 13.00-17.00 uur

Alle maandagen en eerste Paasdag gesloten
Haaksbergerstraat 147, Enschede
Tel. 053 319093

GETEKEND TWENTE BEWAARD

Het Van Deinese Instituut zet de traditie van de Oudheidkamer Twente voort als bewaarplaats van typisch Twentse zaken die het bewaren waard zijn. Bijvoorbeeld van tekeningen en andere artistieke uitingen die het Twentse landschap in beeld brengen. Dank zij de particuliere relatie van een medewerker verwierf het instituut een portefeuille met een flink aantal tekeningen en aquarellen uit de jaren rond 1980 van boerderijen en landschapselementen in een wijde kring rondom Enschede, het nabije Duitse grensgebied inbegrepen. Het werk is afkomstig uit de nalatenschap van wijlen de Enschedese gemeentebestuurder J.G. Kappert (1920-1991). Na zijn pensionering wierp Jan Kappert zich op zijn tekenhobby. Dat leverde een grote productie aan landschapstekeningen op. Artistiek niet zonder kwaliteit, maar vooral documentair van belang. Met name voor de studie van oostnederlandse boerderijvormen zijn deze tekeningen van ten dele alweer gesloopte monumenten van landelijke bouwkunst een waardevolle bron. Mevrouw R. Kappert-Spenkelink stond het werk van haar man om niet aan het instituut af, in de wetenschap dat ze daarmee een goede bestemming had gevonden. Enkele tekeningen van boerderijen elders in het land worden doorspeeld naar de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek te Arnhem.

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792

GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel Broekhuis

Sinds 1868

Algemene en Wetenschappelijke Boeken en Tijdschriften
School- en Studietoelagen
Kantoorartikelen en Schrijfwaren

Hengelo

Enschedesestraat 19
Telefoon 074 - 2910267 Telefax 074 - 2913892

Almelo

City Promenade 21
Telefoon 0546 - 812235

Enschede

Campus Boekhandel Universiteit Twente
Telefoon 053 - 4892414

Enschede

Marktstraat 12
met antiquariaat & galerie
Telefoon 053 - 4325210

bB

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 0543 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIALAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*